

КЛІШЕ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті розкрито проблему використання мовних кліше, подано аспекти їх вивчення в українській та зарубіжній лінгвістиці. Проаналізовано роль мовних кліше у текстах різних стильових напрямків.

Ключові слова: мовні кліше, лінгвістика, стереотип, стереотипні мовні конструкції, мовознавство.

Татьяна Савчин. КЛИШЕ В УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье раскрыто проблему использования речевых клише, представлены аспекты их изучения в украинской и зарубежной лингвистике. Проанализирована роль речевых клише в текстах различных стилевых направлений.

Ключевые слова: языковые клише, лингвистика, стереотип, стереотипные языковые конструкции, языкознание.

Tetyana Savchyn. CLICHÉS IN THE UKRAINIAN LANGUAGE

The article deals with the problem of using language cliché, describes aspects of their study in Ukrainian and foreign linguistics. The role of language clichés in the texts of different styles is analyzed.

Keywords: language cliché, linguistics, stereotype, stereotyped language constructs, linguistics.

На сучасному етапі розвитку мовознавства спостерігається наукове зацікавлення проблемами використання мовних кліше. Вагомим чинником у формуванні мовленнєвої культури ділового спілкування виступає їх правильне вживання у відповідному стилі, а, відтак, і проблеми необхідності таких мовних одиниць.

У сучасній лінгвістиці багато питань щодо важливості й вмотивованості використання мовних кліше залишаються остаточно не вирішеними, багато одиниць ще потребують лексикографічного опису. Актуальною на даний час є проблема дослідження «живих» кліше, що пов'язане із інтенсивною увагою до стилістики та конотації мовних одиниць.

Вивченням зазначеної проблеми займалися українські дослідники: С. Ф. Фоміна, Л. І. Мацько, Л. Г. Скрипник, А. В. Власова, С. Я. Єрмоленко, А. П. Коваль, М. А. Черкаський, Н. Д. Бабич, В. В. Виноградов, О. Д. Пономарів, Г. М. Удовиченко, Н. М. Сологуб та ін. [1]. За останні десять років було видано чимало лексикографічних праць, де під маркуванням сталих виразів зазначалися різнорівневі мовні словосполучення. Особливості використання мовних кліше у діловому стилі досліджували А. Д. Баришева, О. В. Солякін, Ю. О. Матюхіна, Н. О. Богатирьова, З. І. Гурєва та інші науковці.

У зарубіжній лінгвістиці сутність поняття кліше та його використання в мовленні досліджували А. Д. Баришева, М. П. Котюрова, Н. О. Богатирьова, Т. М. Ніколаєва, Н. О. Ведякова, В. В. Блажес, О. В. Солякін, З. І. Гур'єва, Ю. О. Матюхіна, Л. В. Кноріна, С. П. Кушнерук та ін. [2].

У наш час поняття «мовного кліше» залишається не достатньо сформованим. У сучасному мовознавстві для з'ясування мовної специфіки кліше використовують векторні пояснення: від традиційного до протилежного. Під значенням даного терміна інколи розуміють звичні репліки, фразеологізми, поширені цитати, гасла та ін. Причиною цього є використання різних підходів для тлумачення мовних кліше.

Під мовним кліше розуміють мовний стереотип, який можна використати в певних умовах і обставинах стандарту.

Мовні кліше – мовні одиниці, які характеризуються сталим лексичним складом та відтворюваністю в мовленні, при цьому їх компоненти є семантично незалежними (тобто можуть входити до складу вільних словосполучень з іншими словами). Вони мають подібність зі сталими виразами (фразеологічними сполученнями) та зазначають звичні явища й ознаки.

Кліше характеризується такими ознаками:

- Часте повторення психологічних стереотипів;
- Легко відтворюються готові формули;
- Майже автоматичний процес відтворення в діловому спілкуванні;
- Заощадження зусилля, при якому зберігається мовленнєва та мисленнєва діяльність людини.

Мовні кліше використовуються в різних сферах суспільного життя (мистецтво, освіта, релігія, політика, спорт). Особлива зацікавленість у вивченні мовних кліше спостерігається у засобах масової інформації, адже саме вони створюють заповнення інформацією газетних шпальт. На ступінь довіри до преси впливає не лише актуальність інформації, а стиль та якість написання, вживання певних мовних словосполучень [3].

У зв'язку з переосмисленням сутності мовних кліше, виникло багато підходів до пояснення самої природи цієї мовної одиниці. Відмінність від фразеологізмів полягає у здатності здійснювати номінативну функцію. Однак, фразеологічні сполучення можна віднести до мовних кліше [4]. Також цю групу можна поповнити термінами та загальними словосполученнями, стереотипними одиницями, вигуками (директиви та експресиви) (рис. 1).

Рисунок 1. Елементи системи МКО

Мовні одиниці спеціалізованих, синкретичних та синтетичних текстів все ще залишаються без уваги дослідників. До синтетичних текстів входять реклами, мас-медіа та Інтернет. Такі тексти характеризуються готовими структурно-змістовими блоками. До спеціалізованих текстів відносяться наукові, дидактичні, комп'ютерні, законодавчі тексти тощо.

У практиці мовне кліше набуває психологічного характеру. Дослідження цього явища було проведено В. В. Красним, Ю. Є. Прохоровим.

Якщо у текстах ЗМІ часто вживати образні кліше, то вони перетворюються на штампи. При багаторазовому повторі мовні кліше стають штампами і не сприяють чіткому сприйняттю тексту. Для того, щоб уникнути появи штампів на письмі, потрібно використовувати такі засоби, які допоможуть точно, легко та економно висловити власну ідею [5].

Відповідно, мовні кліше можна назвати стійкими стереотипними мовними конструкціями, які мають сталий лексичний склад, незмінну семантичну наповненість. Найчастіше кліше використовують у діловому листуванні, в якому значну роль відіграє завершальне кліше, що певною мірою проектує тривалість подальшого листування.

Часто повторювані слова, дії та вчинки у результаті спілкування носіїв мови утворюють певний ритуал, який автоматично використовують представники суспільства в процесі виховання [6]. Н. Вишневська зазначає, що демонстрація свідомістю подій та обставин, які неодноразово повторювалися, спричинила вироблення певних психологічних стандартів, які в свою чергу відтворюються в мові у вигляді кліше [7].

Усне телемовлення формулює мету комунікативної функції, яка представляє дотримання законів та норм етикету. Різні жанри телебачення (ток-шоу, репортаж, служба теленовин, дискусія, прес-конференція) реалізують низку функцій етикетних кліше: сугестивну, психокорекційну, когнітивну, емоційну, гедоністичну, перформативну, комунікативну, моделювальну та репрезентативну. Припущення про вживання зазначених мовних одиниць можна назвати стереотипним уявленням із смисловим зв'язком між досвідом та знаннями учасників комунікації. Для втілення стереотипних комунікативних смислів в тексті мас-медіа використовують кліше. У щоденній телекомунікації виявляється функціонування прагматичної та метакомунікативної функцій [8].

Зацікавлення мовознавців проблемами використання готових мовних конструкцій спричинило домінування в наукових працях численних підходів до опису мовних явищ. Так, В. В. Блажес виділяє види прагматичних кліше:

- ритуальні кліше (прощання, звертання);
- не ритуальні кліше (надання інформації, привертання уваги);
- спонукальні кліше (поради, прохання, запрошення);
- кліше оцінки (схвалення та нахвалення);
- кліше співпереживання (розради, побажання);
- кліше подяки, наприклад: *дякувати за добре слово, дай Боже здоров'я* тощо;
- кліше вибачення (*пробачте мені*);
- кліше згоди / незгоди (*домовилися, більші ніж згоден*);
- кліше-знайомства (*познайомся з моїм другом*);
- кліше-прохання (*будьте такі ласкаві...*);
- кліше впевненості / невпевненості (*я був упевнений...*);
- кліше здивування, за допомогою якого повідомляють про емоційний стан мовця (*я кажу*);
- кліше співчуття (*бідолашній*) [9].

Конфесійні тексти, які відображають канони та доміанти релігії, такі як Святе Письмо, проповіді, молитви, також містять мовні кліше. Прикладом таких одиниць у сфері релігії є вирази *Бог благословить, З Божого благословення*. Вони спрямовані на встановлення спілкування з Богом та іншими святими задля поради, прохання, розради, співпереживання тощо.

Кліше виступає як репрезентант когнітивної діяльності членів комунікації. За допомогою цих одиниць можна маніпулювати мовною поведінкою членів комунікації та виявляти можливість впливу на їх свідомість. В. Г. Гак стверджував, що в подібних ситуаціях уживаються аналогічні або ж однотипні вислови. «Канцелярське» кліше, або незамкнені вирази аналізуються в поєднанні із стереотипами та штампами.

Як правило, мовознавці дію клішованих конструкцій відносять до інституціонального спілкування.

Мовні кліше характеризуються трьома типами відношень: з еквівалентністю (повним збігом), частковим збігом, безеквівалентністю.

Смисл сприймається цілісним семантичним уявленням про явище чи предмет [12]. Смисл мовних кліше спостерігається лише у рефлексії, у взаємодії людини з текстом.

Поняття мовних кліше виступає як певний розумовий міст лінгвопсихологічного характеру. Лексичні поняття можуть бути розгорнутими чи скороченими, імпліцитними чи експліцитними, потенційними й актуальними. До понять мовного кліше входять скорочені, актуальні та експліцитні. У змістову структуру цілісної одиниці входять декілька компонентів, а саме: конотативно-прагматичний, когнітивний, денотативний. Група спонукальних мовних кліше складається з порад, побажань, прохань, а також розради.

Способи формування клішованих одиниць визначаються надмірним вживанням ідіом у мовленні; частим вживанням цитат, переважно взятих із літератури або Біблії; нейтралізацією детонативного значення, що призводить до виникнення політичних, літературних та економічних кліше [13].

За цією типологією мовні кліше можна характеризувати, як самотійну лінгвістичну одиницю з певними особливостями входження до повсякденного користування.

У цілому проблема уподібнення мовного кліше належить до одних із дискусійних питань лексики та фразеології. Найбільш широкого поширення кліше набуває в офіційно-діловому стилі.

Отже, мовні кліше можна характеризувати постійністю складу компонентів, відтворюваністю готових мовних блоків та звичністю звучання. Диференціація мовних кліше залежить від багатьох чинників: віку, професійної діяльності, вподобань людини, кола спілкування тощо. Наприклад, у людей, які займаються педагогічною чи журналістською діяльністю, словниковий запас мовних кліше буде порівняно великим.

Психолінгвістична природа мовних кліше – це їх визначальна властивість, адже на цій підставі відтворюються стереотипні поняття, які пізніше використовуються в процесі спілкування. Головними чинниками кліше виступають стислість, економія мовленнєвих зусиль, конкретизація та однозначність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Флорій Сергійович Бацевич. – К. : Довіра, 2007. – 205 с.
2. Бирик С. П. Офіційно-діловий стиль / С. П. Бирик // Українська лінгвостилістика ХХ – початку ХХІ ст.: система понять і бібліографічні джерела / За ред. С. Я. Єрмоленко. – К., 2007. – С. 267–278.
3. Білоусова О. І. Граматична специфіка мови українського законодавства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Ольга Іванівна Білоусова / Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара. – Дніпропетровськ, 2010. – 20 с.
4. Вихованець І. Р. Система відмінків в українській мові: монографія – І. Р. Вихованець. – Київ : Наук. думка, 2007. – 231 с.
5. Вишневецька Н. Ю. Кліше як мовна одиниця : проблеми кліше в мовознавстві / Н. Вишневецька // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Філологічні науки : зб. наук. пр. / відп. ред. Г. В. Самойленко. – 2013. – Кн. 3. – С. 33–36.
6. Галій Л. Г. Дефініції валентності та сполучуваності в сучасному мовознавстві / Л. Г. Галій // Вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія : Філологічні науки. Мовознавство : зб. наук. пр. / гол. ред. Н. О. Данилюк. – 2011. – № 6. – Ч. 1. – С. 147–152.
7. Городенська К. Г. Семантичний і морфологічний потенціал предикатів кількості / К. Г. Городенська // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки: Серія «Філологічні науки (Мовознавство)» : зб. наук. пр. / гол. ред. Н. О. Данилюк. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волинського державного університету імені Лесі Українки, 2002. – № 5. – С. 23–26.
8. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності : (стилістика та культура мови) / Світлана Яківна Єрмоленко. – К. : Довіра, 2009. – 416 с.
9. Живіцька І. А. Мовна картина світу як відображення реальності / І. А. Живіцька // Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. Філологічні студії : зб. наук. пр. / відп. ред. Ж. В. Колоїз. – Кривий Ріг, 2010. – Вип. 4. – С. 20–25.
10. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
11. Сушко О. І. Фразеологія офіційно-ділового стилю української мови (на матеріалі документів першої половини ХХ століття) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01

«Українська мова» / Оксана Іванівна Сушко / Слов'янський державний педагогічний університет. – Слов'янськ, 2006. – 198 с.

12. Українська лінгвостилістика ХХ–початку ХХІ ст. : система понять і бібліографічні джерела / За ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Грамота, 2007. – 368 с.

13. Українська мова. Енциклопедія. – К. : Укр. енциклопедія, 2000. – 752 с.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2018 р.